

dr Robert Zapart

Uniwersytet Rzeszowski

e-mail: rzapart@ur.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-3590-1189>

Bezpieczeństwo państwa a problemy jednostek z zobowiązaniami kredytowymi – polskie doświadczenia

STATE SECURITY AND THE CHALLENGES POSED BY INDIVIDUAL LOAN COMMITMENTS:
THE POLISH EXPERIENCE

Summary

This article analyses the challenges and threats to the state stemming from individuals' unpaid credit obligations. The research questions address the causes, extent, consequences, and methods of mitigating this phenomenon. Available preventive tools include: universal financial education, which ought to commence at the school stage to impart rational decision-making, saving, and informed consumer behaviour, as well as the provision of credit counselling. Furthermore, conditional consumer bankruptcy is available for crisis situations that can lead to poverty and social exclusion for individuals due to a genuine inability to repay debts. However, consumer bankruptcy should not be unconditionally accessible. It should rather serve as a form of public support for extreme credit problems in order to avert undesirable threats to state security.

Keywords: security; credit; state; consumer bankruptcy

Streszczenie

Artykuł analizuje wyzwania i zagrożenia dla państw wynikające z niespłaconych przez jednostki zobowiązań kredytowych. Pytania badawcze dotyczą przyczyn, zasięgu, następstw oraz metod ograniczenia tego zjawiska. Dostępnymi narzędziami zapobiegawczymi są: powszechna edukacja finansowa, która powinna zaczynać się już na szkolnym etapie i uczyć podejmowania racjonalnych decyzji, oszczędzania, bycia świadomym konsumentem, a także korzystania z doradztwa kredytowego; warunkowa upadłość konsumencka, dostępna w sytuacjach kryzysowych, które mogą prowadzić do ubóstwa i wykluczenia społecznego jednostek z powodu braku realnych możliwości spłaty zadłużenia. Upadłość konsumencka nie powinna być jednak bezwarunkowo

dostępna, lecz stanowić formę publicznego wsparcia skrajnych problemów kredytowych, aby zapobiec niepożądanym dla bezpieczeństwa państwa zagrożeniom.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo; kredyt; państwo; upadłość konsumencka

Wstęp

Szerokie spojrzenie na bezpieczeństwo państwa determinuje konieczność uwzględnienia szeregu podmiotów oraz relacji pomiędzy nimi z perspektywy występowania w przestrzeni publicznej różnorodnych wyzwań i zagrożeń¹. Dotyczy to również związków pomiędzy państwem a jednostkami i towarzyszących im procesów wzajemnego oddziaływania na siebie, które z uwagi na promowane i uzupełniające się wartości mają charakter komplementarny. Państwo, dysponując wynikającymi z pozycji w relacjach narzędziami, zabezpiecza nieskrępowany rozwój wspólnoty, a jednocześnie jest zobowiązane do dbałości o poczucie bezpieczeństwa jednostek w sytuacjach, w których są one pozbawione samodzielności realizacyjnej. Nadmierny wzrost wyzwań i zagrożeń z nimi związanych może bowiem podważyć harmonijny rozwój kultury bezpieczeństwa wspólnoty, a w następstwie doprowadzić do szerszego kryzysu. Przeciwdziałania państwa w tym zakresie winny obejmować szereg dalekowzrocznych przedsięwzięć redukujących występowanie u jednostek negatywnych zmian w poczuciu bezpieczeństwa i prowadzić do ponownego osiągnięcia stanu równowagi pomiędzy ich egoistycznymi potrzebami a wiodącymi dla wspólnoty celami związanymi z przetrwaniem. Badanie tych wzajemnie oddziałujących na siebie czynników w wymiarze ilościowym i jakościowym stanowi podstawę refleksji nauk o bezpieczeństwie, w tym również w wybranym zakresie poniższych rozważań. Te ostatnie skupią się wokół wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa polskiego państwa z perspektywy niespłacanych przez jednostki podjętych zobowiązań kredytowych. Dociekaniom naukowym towarzyszą pytania badawcze o przyczyny, zasięg i następstwa powyższego zjawiska oraz metody ograniczania jego występowania, a także postawiona przez autora teza wskazująca na konieczność wzmocnienia edukacji społeczeństwa w zakresie funkcjonowania najczęściej wykorzystywanych przez obywateli instrumentów finansowych, która w przypadku braku stosownego społecznego oddziaływania, winna zostać wsparta przez upadłość konsumencką². Pomocne w refleksji będzie podejście systemowe oraz metody teoretyczne, w tym analiza, porównanie oraz wnioskowanie, które pozwalają na optymalne przed-

1 B. Wiśniewski, M. Cieślarczyk, *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa*, w: *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, Szczytno 2011, s. 12.

2 Ustawa z dnia 23 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe, tekst jednolity: Dz. U. z 2024 r. poz. 794.

stawienie wyzwań, zagrożeń oraz ograniczeń występujących w badanej przestrzeni. Z perspektywy stanu badań nad problemem nieregulowanych przez jednostki zobowiązań kredytowych najwięcej uwagi poświęcają im publikacje ekonomistów oraz socjologów. Tym samym będą one w istotnym zakresie wspierać w narracji zdecydowanie skromniejszą literaturę przedmiotu badań związaną z naukami o bezpieczeństwie.

1. Bezpieczeństwo jednostki w aspekcie społeczno-ekonomicznym

We współczesnych badaniach naukowych bezpieczeństwo jednostek jest kojarzone z bezpieczeństwem ludzkim (*human security*) oraz bezpieczeństwem personalnym lub osobistym, przy czym wiele w tych przypadkach zależy od kontekstu, płaszczyzny i perspektyw podejścia do zagadnienia. Pierwotnie miało ono charakter indywidualny, związany z postrzeganiem przez człowieka zdarzeń lub okoliczności ocenianych jako niekorzystne bądź niebezpieczne, by z chwilą pojawienia się związków społecznych zostać doprecyzowane jako zjawisko znormatywizowane pod kątem wdrożenia procedur chroniących relacje jednostki z otoczeniem³. Pełne zdefiniowanie tytułowego pojęcia nastręcza naukowcom wiele problemów, przy czym najmniejsze dotyczą akceptacji dla stawiania człowieka w centrum publicznych debat i polityki państwa⁴.

Szersze zainteresowanie powyższym zagadnieniem jest pokłosiem zapoczątkowanej przez ONZ w latach 90. ubiegłego wieku publicznej dyskusji oraz kolejnych raportów (*Human Development Report*, 1993, 1994), w następstwie których pojawiła się jedna z definicji bezpieczeństwa jednostek łącząca wolność od strachu (*freedom from fear*) z wolnością od niedostatku (*freedom from want*). Dekadę później zaczęła być ona wiązana z zabezpieczeniem podstawowych wolności jednostek przed krytycznymi, powszechnie występującymi zagrożeniami uniemożliwiającymi lub utrudniającymi człowiekowi samorealizację oraz godne życie skutkujące zmniejszeniu ubóstwa i zapobieganiu konfliktom⁵.

We współczesnej debacie poświęconej bezpieczeństwu jednostek można odnotować trzy główne nurty. Pierwszy ogniskuje się wokół praw człowieka oraz kategorii praw naturalnych i rządów prawa, które wymagają międzykontynentalnego upo-

3 K. Drabik, *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne*, Warszawa 2013, s. 57–59.

4 A. Szpak, *Bezpieczeństwo ludzkie (human security)*, w: *Leksykon bezpieczeństwa – wybrane pojęcia*, red. K. Dziubińska-Wójcik i in., Kielce 2016, s. 53–54; A. Misiuk, *Instytucjonalny system bezpieczeństwa wewnętrznego*, Warszawa 2013, s. 22.

5 Commission on Human Security, *Human Security Now: Protecting and Empowering People*, New York 2003, s. 4; A. Urbanek, *Współczesny człowiek w przestrzeni bezpieczeństwa. W poszukiwaniu teoretyczności bezpieczeństwa personalnego*, Słupsk 2015, s. 130–136.

wszechnienia oraz obrony. Drugi opiera się na pogłębieniu współpracy i wzmocnieniu prawa międzynarodowego w sprawach związanych z: interwencjami humanitarnymi zmierzającymi do eliminacji ludobójstwa i czystek etnicznych, użyciem szczególnie niebezpiecznych dla ludności cywilnej broni, poprawą warunków życia uchodźców, wsparciem ofiar przemocy. Trzecie podejście akcentuje wpływ zagrożeń na życie i bezpieczeństwo człowieka, by wspomnieć o ekonomii, zdrowiu i ekologii⁶.

W niektórych krajach brak poczucia bezpieczeństwa wśród jednostek wiąże się z ich niższym poparciem dla demokracji i większą tolerancją dla przemocy jako środka działania politycznego, co może wpływać na ograniczoność zaufania do instytucji publicznych. Zatem bezpośrednie zajęcie się kwestiami ludzkiego bezpieczeństwa może nie tylko eliminować zagrożenia związane ze spójnością społeczną, ale również integrować ją wokół wytyczonych i podzielanych wspólnie celów⁷. Państwo, dysponując odpowiednim instrumentarium ograniczającym poczucie lęku oraz niepewności u jednostek, dzięki stworzeniu im odpowiednich warunków życia w stabilnie rozwijającej się wspólnocie gwarantującej swobodne korzystanie z należnych im praw i wolności, staje się głównym regulatorem dwustronnych relacji. Użytecznym narzędziem wspierającym proces zachowania labilnej równowagi między nimi może być system normatywny odzwierciedlający w przyjętych rozwiązaniach wolę publicznej reakcji na nierozwiązywalne przez człowieka wyłącznie własnym sumptem problemy. Jednym z nielicznych ograniczeń w kontekście jego wykorzystania w pełnym zakresie może być, związany z różnymi wymiarami bezpieczeństwa państwa, konflikt odmiennie promowanych przez strony relacji celów i wartości⁸.

Idea ochrony jednostek w aspektach społeczno-ekonomicznych była obecna od początku tworzenia się współczesnego międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka. Prezydent Stanów Zjednoczonych Franklin D. Roosevelt „wolność od niedostatku” uznawał jako wartość o znaczeniu uniwersalnym dla świata. Podobne stanowisko zajmowała jeszcze w latach 30. ubiegłego wieku Międzynarodowa Organizacja Pracy. Powyższe przesłanki znalazły odzwierciedlenie w uchwalonej 10 grudnia 1948 roku Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, w której bezpośrednio nawiązano do odpowiedniego zabezpieczenia społecznego jednostek, w tym warunków pozwalających im zachować godność i prawo do swobodnego rozwoju osobistego oraz prawo

6 A. Urbanek, *Współczesny człowiek w przestrzeni bezpieczeństwa*, s. 140–141; United Nations Development Programme, *Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security*, New York 1994, s. 24–32.

7 United Nations Development Programme, *Human Development Report 2023/2024: Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World*, New York 2024, s. 152–153.

8 R. Zapart, *Konstytucyjne podstawy ograniczenia dostępu do informacji w III RP*, w: *Informacyjny wymiar bezpieczeństwa państw i jednostek*, red. W. Fehler, Siedlce 2021, s. 281–284.

do pracy z gwarancjami wynagrodzenia umożliwiającego ekonomiczne bezpieczeństwo⁹. Rozwinięto problematykę w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych z 1955 roku wraz z zaproponowanym katalogiem praw jednostek odnoszących się do stosunku pracy, w tym prawem do: zabezpieczenia społecznego (także ubezpieczenia), zachowania odpowiedniego poziomu życia oraz stałego polepszania warunków bytowych¹⁰.

We współczesnym dyskursie naukowym aspekt społeczno-ekonomiczny bezpieczeństwa jednostek stanowi wielowymiarową koncepcję odwołującą się do życia człowieka w wolności od strachu, niedostatku oraz poniżenia, i wiąże się najczęściej z:

- a) bezpieczeństwem osobistym – ochroną jednostek przed wszelkimi formami i przejawami przemocy oraz obciążającej państwo jej marginalizacji;
- b) bezpieczeństwem społecznym – gwarancjami zabezpieczenia przed formami patologii społecznej;
- c) bezpieczeństwem ekonomicznym – zapewnieniem człowiekowi podstawowego dochodu w następstwie wykonywanej pracy lub ze środków przeznaczonych na pomoc społeczną¹¹.

Rolą państwa w przypadku upowszechniania się w społeczeństwie zagrażających powyższym przesłankom zjawisk jest interweniowanie ograniczające występowanie negatywnych dla jednostek i wspólnoty konsekwencji. Nie zwalnia to jednak tych pierwszych w przypadku spadku u nich poczucia bezpieczeństwa od podjęcia samodzielnego poszukiwania dróg wyjścia z sytuacji kryzysowej i podejmowania autonomicznych decyzji na rzecz zapewnienia sobie pożądaných warunków przetrwania. Nadmierny protekcyjizm rodziny, lokalnej wspólnoty lub państwa będzie bowiem hamował ich dbałość o podstawy własnego bezpieczeństwa oraz oczekiwaną przez wymienione wyżej podmioty autokreację. Znaczącą rolę w tym względzie winna odgrywać dostarczana jednostkom przez różne podmioty wiedza wspierająca poczynania na drodze wyjścia z impasu, a w przypadku ich bezskuteczności, wskazująca, na czyje wsparcie mogą liczyć w sytuacjach skrajnego kryzysu. Należy także pamiętać o przejrzystych dla wszystkich, zarówno beneficjentów pomocy, jak i pozostałych uczestników relacji społecznych, procedurach rozwiązujących problemy przez merytorycznie sprawniejsze i silniejsze struktury państwowe. Ale czy powyższe sugestie w pełni zabezpieczają odpowiedzi

9 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r., <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> [dostęp: 15.01.2025].

10 F. Pazderski, *Prawa społeczne i ekonomiczne też się liczą!*, https://www.isp.org.pl/uploads/drive/oldfiles/Program%20Polityki%20Społecznej/Ekonomia%20społeczna/Prawa_ekonomiczno-społeczne_sie_licza-F_Pazderski.pdf [dostęp: 12.01.2025].

11 United Nations Development Programme, *Human Development Report 1994*, s. 24–32.

na pytania, jak z wyzwaniami i zagrożeniami ma sobie poradzić jednostka oraz jak pokonywać niepewność jutra, skoro nie zawsze jest w stanie zwalczać jej przyczyny. Socjologowie Edmund Szveda i Roman Stawicki, posiłkując się opiniami ich niemieckiego kolegi Ulricha Becka, stwierdzili, że kluczową umiejętnością powinno się stać antycypowanie przez człowieka niebezpieczeństw, tolerowanie ich oraz radzenie sobie z nimi. To właśnie indywidualne i jednocześnie wspólne rozprawianie się z lękiem i niepewnością należy według nich uznać za podstawową i niezbędną kompetencję społeczną oraz cywilizacyjną¹². W wymiarze indywidualnym (subiektywnym) może się to sprowadzać do analizy czterech cech pozwalających na lepsze zrozumienie opisywanych zjawisk oraz podjęcie działań profilaktyczno-ochronnych zmierzających do zachowania lub odbudowy poczucia braku zagrożenia jednostek:

- 1) źródła zagrożeń (czynnika sprawczego);
- 2) mechanizmów destrukcyjnego oddziaływania zagrożeń w kontekście skutków;
- 3) obiektów wpływu (jaki obiekt wprowadza zagrożenie i jak się to przekłada na człowieka);
- 4) oceny negatywnych następstw¹³.

Bezpieczeństwo jednostek w aspekcie społeczno-ekonomicznym pozostaje wypadkową wielu czynników związanych z różnymi wymiarami aktywności państwa. Najczęściej występuje ono jako uzupełnienie praw i wolności człowieka związanych z ograniczeniem pojawiających się wokół niego wyzwań i zagrożeń wynikających z utraty źródeł utrzymania, a w następstwie realnego ubóstwa i wykluczenia społecznego. Ich upowszechnienie się może negatywnie wpływać na różne obszary bezpieczeństwa państwa, stąd za niezbędne uznaje się, z uwagi na posiadane przez niego szersze od jednostek instrumentarium realizacyjne, odpowiednio sprofilowane reagowanie na powyższe zjawiska.

2. Kredyty jako przestrzeń wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa

Człowiek w swej naturze poszukuje komfortu w życiu i choć nie zawsze te aspiracje pokrywają się z możliwościami, to z psychologicznego punktu widzenia trudno mu się oprzeć pokusie regularnego podnoszenia własnego statusu materialnego i środowiskowego prestiżu. Od początku relacji międzyludzkich wychodzą naprzeciw powyższym oczekiwaniom różnego rodzaju propozycje, wśród których pożyczka i kredyt należą do

12 M. Wiszniewska i in., *Wybrane problemy bezpieczeństwa w rejonie suwalskim, Rola i zadania sektora pozamilitarnego*, Warszawa 2020, s. 260.

13 M. Wiszniewska i in., *Wybrane problemy bezpieczeństwa*, s. 217.

najstarszych oraz najbardziej rozpowszechnionych opcji pozwalających je zaspokoić. Przez tysiące lat udoskonalano mechanizmy transakcji finansowych, jednakże dotychczas nie udało się do końca wyeliminować wszystkich ryzyk związanych z ich w pełni bezpieczną realizacją. Zaciągnięcie zobowiązań jest współcześnie możliwe w następstwie kilku kliknięć na urządzeniu elektronicznym¹⁴. O wiele większy problem stanowi ich spłata, co zaczyna być dostrzegane w świecie w wymiarze strukturalnym¹⁵. Najczęstsze problemy w tym zakresie dotyczą utraty dochodów będących następstwem: bezrobocia, choroby, macierzyństwa, trwałej lub czasowej niepełnosprawności, a także nadmiernej inflacji i postępującego wzrostu kosztów życia¹⁶.

Wśród dostępnych i wykorzystywanych przez obywateli polskich instrumentów finansowych dominują kredyty i pożyczki. Udzielanie tych jest zastrzeżoną czynnością bankową, a zawieranie umów pożyczek pieniężnych powinno stanowić margines działalności banków. Tymczasem w praktyce umowy pożyczek stanowią istotną część zawieranych przez nie umów (w zasadzie każdy bank w Polsce w swojej ofercie ma produkty kredytowe oparte na konstrukcji umowy pożyczki). Duża popularność stosowania przez banki tej formy finansowania wynika przede wszystkim z faktu, że w przeciwieństwie do umowy kredytu, umowa pożyczki nie wymaga określenia celu finansowania. W przypadku tej pierwszej cel kredytowania stanowi *essentialia negoti* umowy kredytu, a bank jest zobligowany do kontrolowania również jego wykorzystania. Z perspektywy prawa bankowego oznacza to konieczność dokonania oceny zdolności osoby zainteresowanej zaciągnięciem zobowiązania do jego spłaty¹⁷. Z uwagi na wielość podmiotów (nie tylko zobowiązanych do określonych działań prawnych banków) funkcjonujących na rynku finansowym z różnymi produktami finansowymi oraz dowolność w zakresie wyboru optymalnej dla danej osoby oferty i przyszłe możliwości regulowania zaciągniętych zobowiązań trudno oczekiwać, aby kiedykolwiek udało się wyeliminować ryzyka związane z ich funkcjonowaniem w przestrzeni publicznej, szczególnie gdy dotyczy to długoterminowych kredytów, na przykład hipotecz-

14 D. Słomian, *(Nie)bezpieczeństwo finansowe klientów instytucji pożyczkowych w sieci*, w: *Cyfrowy ślad konsumenta*, red. M. Jaciow, R. Wolny, Katowice 2023, s. 76–78, <http://dx.doi.org/10.22367/uekat.9788378758372>.

15 R. Adamus, *Dług i niewypłacalność. Analiza na czas kryzysu*, Warszawa 2023, s. 29–31.

16 J. Puzio, *Ekonomiczno-społeczna analiza zagadnienia upadłości konsumenckiej na przykładzie Polski w latach 2017–2019*, „Zeszyty Naukowe Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu Firma i Rynek”, 2021, nr 2(60), s. 41.

17 J. Olejarsz, *Zdolność kredytowa i jej wpływ na zawarcie i wykonanie zobowiązań z umowy kredytu*, Katowice 2023, s. 324.

nych¹⁸. Zasadniczym problemem, który pojawia się w tym względzie, jest przecenianie przez pożyczkodawców (kredytobiorców) swoich zdolności dochodowych, szczególnie w kontekście trwałości i długości ich posiadania, a także wiedzy w zakresie obsługi nieznanym sobie instrumentów finansowych.

Osoby najslabiej obeznane z systemem zobowiązań dość szybko w przypadku utraty stabilizacji materialnej znajdują się w trudnym i pozbawionym obiektywnej oceny położeniu, które niejednokrotnie pociąga za sobą kolejne pożyczki obciążone wysokimi kosztami ich udzielenia. Problemy ze spłatą jednego kredytu często wiążą się z zaciąganiem kolejnego, a brak odpowiedniej organizacji i zarządzania własnymi finansami kończy się stanem bezradności dłużnika. Niejednokrotnie jest to problem skorelowany z uzależnianiem się jednostek od kolejnych pożyczek, co generuje dodatkowe napięcia i komplikacje związane z uwikłaniem w nie członków rodzin, znajomych i przyjaciół. Gdy jednak problemy z zobowiązaniami zaczynają przerastać dłużników, uciekają od nich, obojętnieją lub liczą, że ktoś się tym zajmie albo same w cudowny sposób się rozwiążą. Brak stabilnej sytuacji finansowej stanowi jednocześnie źródło dużego napięcia, silnych emocji (np. wstydu), stanów depresji, beznadziejności, poczucia zagrożenia, które zasadniczo wpływają na niekorzystną zmianę indywidualnego bezpieczeństwa¹⁹.

Najlepiej obrazują ten problem dane Krajowego Rejestru Długów, w którym zaległe raty wszystkich kredytów bankowych i pożyczek oraz niezapłacone rachunki sięgały pod koniec 2024 roku kwoty 46 mld zł, przy ogólnym zadłużeniu Polaków na rekordowym poziomie 86,3 mld zł²⁰.

Pozostawienie przez państwo bez odpowiedniej reakcji problemu niespłacalnych wierzytelności, bez względu na okoliczności ich powstania, może skutkować – w przypadku poszerzenia się zakresu ich występowania – wzrostem zagrożeń dla jego bezpieczeństwa, w tym zwiększenia się skali ubóstwa oraz towarzyszących mu ryzyk związanych z polaryzacją ekonomiczną i niepożądaną atomizacją społeczeństwa. Mogą temu towarzyszyć niekontrolowane świadectwa publicznego niezadowolenia artyku-

18 A. Bartoszewicz, *Skutki zaniechania polityki publicznej w dziedzinie kredytów hipotecznych*, „Studia z Polityki Publicznej”, 6 (2019), nr 2, s. 50–51, <https://doi.org/10.33119/KSzPP/2019.2.2>.

19 R. Milic-Czerniak, *Nadmierne zadłużenie, niewypłacalność gospodarstw domowych i upadłość konsumencka*, w: *Finanse osobiste*, red. K. Waliszewski, Warszawa 2022, s. 253; R. Jeżewski, *Kredytobolizm – problem uzależnienia od (zaciągania) kredytów*, 2.03.2022, <https://publicystyka.ngo.pl/kredytobolizm-problem-uzaleznienia-od-zaciagania-kredytow> [dostęp: 15.11.2024].

20 A. Serafin, *Zadłużenie Polaków w bankach w 2025 roku. Przedstawiamy statystyki długów polskich kredytobiorców*, 9.07.2024, <https://www.totalmoney.pl/artykuly/zadluzenie-polakow-w-bankach#zadluzenia-polakow-co-pokazuja-statystyki> [dostęp: 15.10.2024]; *85 procent Polaków twierdzi, że nie ma problemu z płaceniem rachunków. Dane KRD wskazują co innego*, 17.10.2024, <https://krd.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe/2024/85-procent-polakow-twierdzi-ze-nie-ma-problemu-z-placeniem-rachunkow-dane-krd-wskazuja-co-innego> [dostęp: 27.10.2024].

łowane przez powiększające się z uwagi na regres warunków życia zbiorowości, które pobudzone brakiem odpowiedniej reakcji ze strony państwa na ich problemy, mogą przeciwko niemu skierować swoją publiczną aktywność. W skrajnych sytuacjach nie jest wykluczone, że ich reakcja dotknie znajdujące się w stabilnej sytuacji finansowej postronne osoby, co może skutkować większą destabilizacją wewnątrz wspólnoty.

W demokratyczno-liberalnym modelu funkcjonowania państwa to jednostka w przypadku problemów ze spłatą ciężących na niej zobowiązań finansowych winna szukać pomocnych dla siebie rozwiązań. Niemniej jednak nie zwalnia to dysponujących powszechnym mandatem i odpowiednimi instrumentami władz państwowych z monitorowania indywidualnych problemów członków swojej wspólnoty oraz prowadzenia w tym obszarze działań profilaktycznych, a w przypadku tendencji związanych z pogłębianiem lub poszerzaniem się zjawisk, wdrożenia programów zaradczych obejmujących bezpośrednie wsparcie znajdujących się w skrajnie trudnym położeniu dłużników. Można się doszukiwać w tym procesie znanych z cywilizacyjnej przeszłości standardów, w tym okazania chrześcijańskiego miłosierdzia dłużnikowi (Mt 16,23–35), ale także dalekowzroczności władz państwa w kontekście zachowania stabilności jego funkcjonowania. To ostatnie, przejmując pod pewnymi warunkami wynikające z niezawinionych działań jednostek długi lub regulując zakres ich spłaty, może nie tylko je uwalniać od problematycznego zobowiązania, ale również zaskarbić sobie ich wdzięczność, eliminując w zarodku wynikające z braku stosownej reakcji zagrożenia. Oddłużenie, prolongata zobowiązań lub inna forma wsparcia w krytycznej sytuacji nie osłabiają zatem państwa, lecz wzmacniają, o ile warunki relacji pomiędzy wszystkimi stronami zostaną odpowiednio zaprojektowane.

Abstrahując od przywołanych rozwiązań, najistotniejsze miejsce w kontekście nie-doprowadzania do stanów nadmiernego zadłużania się jednostek winna zająć publiczna profilaktyka ukierunkowana na zwiększenie ich świadomości w zakresie dostępnych instrumentów finansowych. Niestety z badań przeprowadzonych na zlecenie Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów wynika, że 20 proc. konsumentów w ogóle nie czyta umowy kredytowej przed jej podpisaniem²¹. Brak wiedzy o przysługujących prawach i niezajomość warunków, na jakich będzie spłacane zobowiązanie, naraża słabszych uczestników rynku finansowego na poważne konsekwencje z przymusową interwencją ze strony państwa włącznie. W pewnym zakresie wspierają polskich obywateli europejskie oraz krajowe rozwiązania prawne ograniczające dowolność w tym obszarze, w szczególności gdy dotyczy klauzul abuzywnych (nie-

21 *Edukacja finansowa – zapobieganie nadmiernemu zadłużeniu*, <https://www.skcf.pl/twoje-osobiste-finanse/edukacja-finansowa-zapobieganie-nadmiernemu-zadluzeniu/> [dostęp: 15.11.2024].

dozwolonych)²². Zgodnie z przeważającym stanowiskiem doktryny i orzecznictwa za sprzeczne z dobrymi obyczajami uznaje się te postanowienia umowne godzące w równowagę kontraktową stron, które zmierzają do niedoinformowania, dezorientacji, wywołania błędnego przekonania konsumenta, wykorzystania jego niewiedzy lub naiwności, a także działanie potocznie określane jako nieuczciwe, nierzetelne, odbiegające od przyjętych standardów postępowania, rażąco naruszające jego interesy związane z nieusprawiedliwioną dysproporcją praw i obowiązków na jego niekorzyść²³.

Za priorytetowe w ograniczeniu ryzyk pojawienia się niespłacanych zobowiązań kredytowych jednostek należy uznać rozwiązania, w których zaciągnięcie długu poprzedzi rzetelna analiza indywidualnej sytuacji finansowej pozwalającej na pokrycie rat kredytowych bez większych wyrzeczeń. Ocena tej zdolności powinna służyć nie tylko ochronie depozytów banków, ale przede wszystkim ograniczeniu problemu nadmiernego zadłużenia się kredytobiorców oraz idei odpowiedzialnego zawierania umów pomiędzy stronami. Z tego też powodu obowiązek dokonania przez podmioty kapitałowe oceny zdolności kredytowej strony zaciągającej zobowiązanie przed zawarciem umowy kredytu jest zabezpieczany przez prawo nakładanymi na kredytodawcę sankcjami za jego naruszenie. Nie mają już one wyłącznie charakteru administracyjnego, lecz także cywilnoprawny lub nawet karnoprawny²⁴.

Nie bez znaczenia jest również pozbawiony nagłego impulsu wybór przez zainteresowanych optymalnej oferty kredytowej. Profilaktyka państwa w tym zakresie powinna być powiązana z powszechną edukacją finansową zapoczątkowaną już na szkolnym etapie, obejmującą naukę podejmowania racjonalnych decyzji, oszczędzania, bycia świadomym konsumentem oraz korzystania ze wsparcia różnego rodzaju specjalistycznych instytucji udzielających niezbędnej pomocy w tym zakresie, także w skrajnych sytuacjach zagrażających wypłacalności jednostek. Jednym z przykładów, choć niewystarczającym przedmiotowo, na co wskazują przywołane w tekście dane, może być aktywność edukacyjna Narodowego Banku Polskiego, Komisji Nadzoru Finansowego, Rzecznika Finansowego, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz innych państwowych oraz niepublicznych podmiotów.

22 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/2167 z dnia 24 listopada 2021 r. w sprawie podmiotów obsługujących kredyty i nabywców kredytów oraz w sprawie zmiany dyrektyw 2008/48/WE i 2014/17/UE, Dz. Urz. UE L 438 z 8.12.2021, s. 1–37. A. Bajerska, *Klauzule abuzywne w działalności bankowej na przykładzie umów rachunku bankowego*, w: *Bezpieczeństwo i stabilność jako wartość chroniona na gruncie prawa finansowego*, red. D. Wróblewska, W. Bożek, Łódź 2022, s. 93–95.

23 J. Olejarsz, *Zdolność kredytowa*, s. 305.

24 J. Olejarsz, *Zdolność kredytowa*, s. 320.

3. Upadłość konsumencka jako forma reakcji na ryzyka niewypłacalności jednostek oraz ich następstw dla bezpieczeństwa państwa

Formą, która wychodzi naprzeciw powyższym wyzwaniom i zagrożeniom, eliminując lub łagodząc ryzyka związane z następstwami nierealizowania przez dłużnika zobowiązań finansowych, jest dopuszczalna w określonych okolicznościach upadłość konsumencka²⁵. To specjalna procedura sądowa dla osób fizycznych pozwalająca im na oddłużenie się, która wbrew powszechnemu przekonaniu, nie oznacza bezwzględnego umorzenia zobowiązań, lecz jedynie daje szansę na uporanie się z nimi. Jeszcze kilka lat temu jej ogłoszenie stanowiło krok ostateczny, gdy dłużnik nie z własnej winy utracił kontrolę nad swoimi finansami i od co najmniej 3 miesięcy nie był w stanie regulować własnych zobowiązań. Mowa tu o sytuacji, w której te ostatnie przewyższały możliwości spłaty, a sytuacja życiowa lub zdrowotna uniemożliwiała ich realizację. Po nowelizacji normy prawnej w 2020 roku nawet winą dłużnika nie oznacza *a priori* odrzucenia wniosku o ogłoszenie upadłości konsumenckiej²⁶.

Ogłoszenie upadłości konsumenckiej powstrzymuje windykację, zawiesza toczące się postępowania egzekucyjne i ogranicza możliwość wszczynania przeciwko dłużnikowi nowych spraw sądowych i egzekucyjnych, wstrzymuje naliczanie odsetek od zaległych zobowiązań, a także oferuje mu pewną ochronę, np. przed utratą dachu nad głową²⁷. Niezmiennie jednak wiąże się to z przejęciem przez syndyka majątku dłużnika, w tym jego nieruchomości, środków pieniężnych (z wyłączeniem części świadczeń, na przykład 800+) czy też wartościowych dóbr ruchomych, ale z pominięciem rzeczy osobistych niezbędnych do życia. Tenże traci wprawdzie możliwość zarządzania swoim materialnym zapleczem, ale zyskuje szansę na uwolnienie się od długów²⁸.

Nie wszystkie długi można umorzyć w wyniku procedury upadłościowej. Nie obejmują jej zasadniczo:

- długi o charakterze alimentacyjnym;
- zobowiązania wynikające z rent z tytułu odszkodowania za wywołanie choroby, niezdolności do pracy, kalectwa lub śmierci;
- zobowiązania do zapłaty orzeczonych przez sąd kar grzywny;

25 Upadłość konsumencka została wprowadzona w tym wieku jako pewne novum (aczkolwiek niektóre współczesne rozwiązania były już znane w okresie międzywojennym) do ustawy, Prawo upadłościowe i naprawcze. Zob. K. Swoboda, *Upadłość konsumencka*, w: *Z badań nad prawem i administracją*, red. M. Sadowski, Wrocław 2014 (Acta Erasiana, t. VII), s. 241.

26 Ministerstwo Sprawiedliwości, *Upadłość konsumencka oraz układ konsumencki. Praktyczny poradnik dłużnika*, Warszawa 2021, s. 3–5.

27 Ustawa z dnia 23 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe, art. 39.

28 Ustawa z dnia 23 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe, art. 11.

- długi będące wykonaniem orzeczonego przez sąd obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę;
- zobowiązania do zapłaty nawiazki lub świadczenia pieniężnego orzeczonych przez sąd jako środek karny lub środek związany z poddaniem sprawcy próbie;
- zobowiązania do naprawienia szkody wynikającej z przestępstwa lub wykroczenia stwierdzonego z prawomocnym orzeczeniem;
- zobowiązania, których upadły umyślnie nie ujawnił, jeżeli wierzyciel nie brał udziału w postępowaniu, a także te powstałe po ogłoszeniu upadłości²⁹.

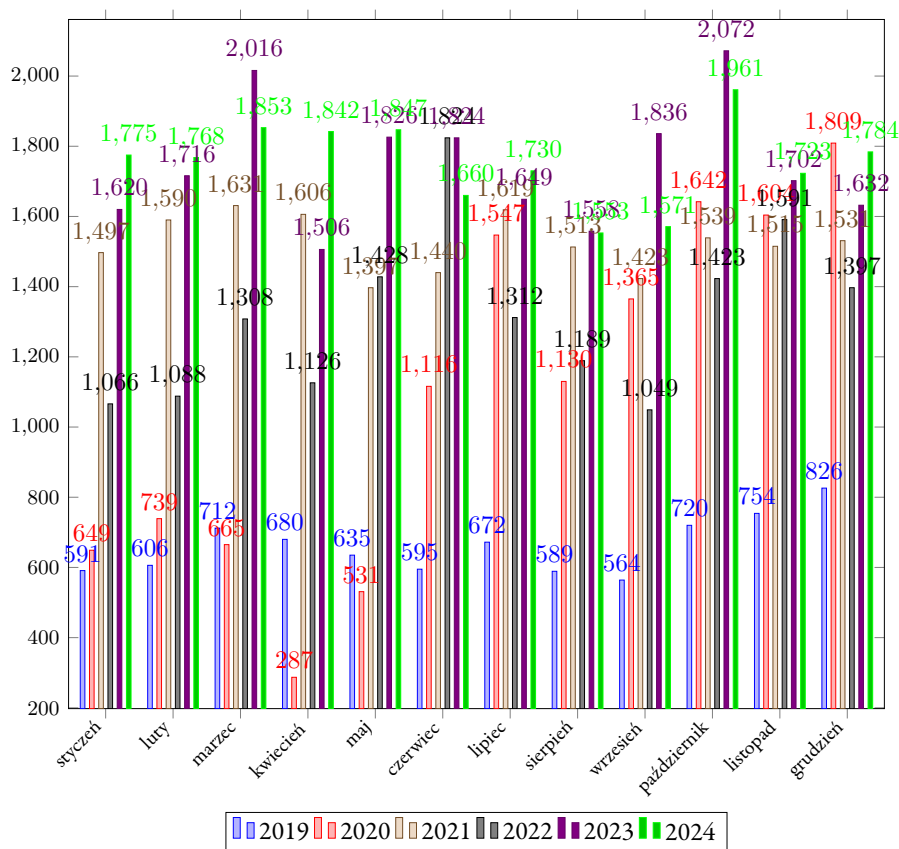
Na podstawie analiz Centralnego Ośrodka Informacji Gospodarczej w pierwszej połowie 2023 roku ogłoszono upadłość konsumencką w stosunku do 10 526 osób, a rok zakończył się rekordowym wynikiem ponad 21 tys. osób. W 2024 roku zaobserwowano nieco zwiększoną dynamikę, którą odzwierciedla 21 187 złożonych wniosków. Dla porównania w 2022 roku liczba upadłości konsumenckich wyniosła 15 622, a w 2021 roku – 18 205³⁰.

Na zwiększenie się w ostatnim okresie liczby upadłości konsumenckiej z pewnością wpłynęła zmiana przepisów rozszerzających zakres uwzględnianych sytuacji, a także kilka kolejnych czynników, w tym m.in.: poziom inflacji, ceny energii elektrycznej, wysokość stóp procentowych czy też gwałtownie – w ich następstwie – rosnące koszty utrzymania. Swoje piętno na kondycji finansowej zadłużonych odcisnęła także pandemia COVID-19.

Umorzenie w ramach upadłości konsumenckiej poważnej części niespłaconych zobowiązań (w wyniku wykonania planu spłaty bądź z jego pominięciem) stanowi dziś podstawę wsparcia przez państwo dłużników znajdujących się w skrajnie nierozwiązywalnych przez nich samych sytuacjach. Jest to jednak ściśle reglamentowany przywilej, z którego konsument może skorzystać, ale nie ma takiego obowiązku. Nie jest to także forma bezwarunkowego pozbycia się ciążących na jednostkach zobowiązań (aczkolwiek zawsze odbywa się to kosztem innych osób i podmiotów), ale próba wyjścia przez państwo naprzeciw realnym wyzwaniom i zagrożeniom dla jego stabilności w różnych wymiarach bezpieczeństwa. Rozwiązania normatywne wpisane w ustawę o upadłości konsumenckiej odzwierciedlają dbałość wspólnoty o prawa i wolności obywatelskie, ograniczając możliwość upowszechnienia się groźnych dla jej bezpieczeństwa procesów społecznych. Podobne rozwiązania funkcjonują w innych dojrzałych demokracjach.

29 Ministerstwo Sprawiedliwości, *Upadłość konsumencka*, s. 6–7.

30 2024 *upadłość konsumencka*, https://www.coig.com.pl/2024-upadlosc-konsumencka_grudzien.php [dostęp: 10.01.2025].

Wykres 1. Analiza upadłości konsumenckiej 2019–2024

Źródło: 2024 *upadłość konsumencka*,

https://www.coig.com.pl/2024-upadlosc-konsumencka_grudzien.php [dostęp: 10.01.2025].

Zakończenie

Indywidualne zobowiązania jednostek związane z zaciąganiem przez nie kredytami odzwierciedlają ich aktywność i autonomiczność decyzyjną na rzecz zapewnienia sobie odpowiednich warunków życia. Kluczowa jednakże w przypadku zaistnienia u nich kryzysu finansowego związanego ze spłatą zaciągniętych zobowiązań będzie pozycja państwa jako podmiotu posiadającego zdecydowanie więcej niż one instrumentów realizacyjnych pozwalających na stosowną reakcję. Fundamentalne dla jej podjęcia powinno być zdefiniowanie wyzwań i zagrożeń dla jednostki oraz granic ingerencji publicznej, które nie powinny pozwalać na rozwinięcie się zjawiska niespłacanych

kredytów, a w następstwie upowszechniania się ubóstwa i wykluczenia społecznego, prowadzących do napięć społecznych wpływających negatywnie na bezpieczeństwo państwa. Może temu służyć zespół odpowiednio wcześniej wdrożonych rozwiązań w postaci ukierunkowanej na profilaktykę, a będącej częścią bezpieczeństwa informacyjnego jednostek, edukacji finansowej, natomiast w przypadku pogłębiających się u nich problemów z realizacją zobowiązań – dopuszczalnej warunkowo upadłości konsumenckiej. Ta pierwsza powinna obejmować wsparcie przez państwo nabywanych przez obywateli kompetencji w zakresie funkcjonowania instrumentów finansowych, przy czym szczególną opieką powinno ono objąć osoby najuboższe, najmniej wyedukowane, najstarsze, z niskimi dochodami oraz z brakiem dostępu do profesjonalnego doradztwa, których okoliczności oraz niska świadomość następstw podejmowanych przez siebie decyzji popchnęły do zaciągnięcia uciążliwych w następstwach zobowiązań kredytowych. Pewnym rozwiązaniem pod kątem edukacji obywateli byłoby wzmocnienie niezależnego oraz obiektywnego doradztwa serwowanego im nie tylko przez obecnie działające podmioty państwowe, ale również przez organizacje konsumenckie, w tym przede wszystkim te mające wielorakie doświadczenia z osobami „żyjącymi na kredyt” oraz nieuczciwymi wierzycielami. Ostateczną formą wsparcia dla osób niespłacających – z powodu różnych przesłanek – własnych zobowiązań kredytowych winna być, warunkowo stosowana, upadłość konsumencka. Równie przy tym istotne powinno być eliminowanie w polskim prawie luk umożliwiających nieuczciwym kredytodawcom oraz wierzycielom uzyskanie nadmiernej przewagi w relacjach z dłużnikami, a także nakładanie dotkliwych sankcji na podmioty naruszające obowiązujące obecnie przepisy. Te ostatnie powinny nakładać na kredytodawców konkretne obowiązki w zakresie posiadania procedur związanych z zaciąganiem zobowiązań finansowych, które określają tryb i sposób, w jaki dokonywana jest ocena zdolności kredytowej obywateli. Jej badanie powinno być rozciągnięte na wszystkie podmioty udzielające pożyczek lub kredytów, aby ograniczyć już na pierwotnym etapie przyszłe problemy z ich spłatą. Powyższe propozycje nie wyeliminują wszystkich ryzyk związanych z wpływem przywołanych instrumentów finansowych na różne wymiary bezpieczeństwa państwa, ale z pewnością mogą stanowić pewien wkład w ograniczenie występowania destabilizujących je czynników.

References/Bibliografia

ŹRÓDŁA

Commission on Human Security, *Human Security Now: Protecting and Empowering People*, New York 2003.

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 r., <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> [dostęp: 15.01.2025].
- United Nations Development Programme, *Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security*, New York 1994.
- United Nations Development Programme, *Human Development Report 2023/2024: Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World*, New York 2024.

AKTY PRAWNE

- Ustawa z dnia 23 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe, tekst jednolity: Dz. U. z 2024 r. poz. 794.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/2167 z dnia 24 listopada 2021 r. w sprawie podmiotów obsługujących kredyty i nabywców kredytów oraz w sprawie zmiany dyrektyw 2008/48/WE i 2014/17/UE, Dz. Urz. UE L 438 z 8.12.2021, s. 1–37.

OPRACOWANIA

- Adamus R., *Dług i niewypłacalność. Analiza na czas kryzysu*, Warszawa 2023.
- Bajerska A., *Klauzule abuzywne w działalności bankowej na przykładzie umów rachunku bankowego*, w: *Bezpieczeństwo i stabilność jako wartość chroniona na gruncie prawa finansowego*, red. D. Wróblewska, W. Bożek, Łódź 2022, s. 87–99.
- Bartoszewicz A., *Skutki zaniechania polityki publicznej w dziedzinie kredytów hipotecznych*, „Studia z Polityki Publicznej”, 6 (2019), nr 2, s. 27–53, <https://doi.org/10.33119/KSzPP/2019.2.2>.
- Drabik K., *Bezpieczeństwo personalne i strukturalne*, Warszawa 2013.
- Milic-Czerniak, R., *Nadmierne zadłużenie, niewypłacalność gospodarstw domowych i upadłość konsumencka*, w: *Finanse osobiste*, red. K. Waliszewski, Warszawa 2022, s. 247–257.
- Ministerstwo Sprawiedliwości, *Upadłość konsumencka oraz układ konsumencki. Praktyczny poradnik dłużnika*, Warszawa 2021.
- Misiuk A., *Instytucjonalny system bezpieczeństwa wewnętrznego*, Warszawa 2013.
- Olejarsz J., *Zdolność kredytowa i jej wpływ na zawarcie i wykonanie zobowiązań z umowy kredytu*, Katowice 2023.
- Puzio J., *Ekonomiczno-społeczna analiza zagadnienia upadłości konsumenckiej na przykładzie Polski w latach 2017–2019*, „Zeszyty Naukowe Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu Firma i Rynek”, 2021, nr 2(60), s. 30–44.
- Słomian D., *(Nie)bezpieczeństwo finansowe klientów instytucji pożyczkowych w sieci*, w: *Cyfrowy ślad konsumenta*, red. M. Jaciow, R. Wolny, Katowice 2023, s. 76–78, <http://dx.doi.org/10.22367/uekat.9788378758372>.
- Swoboda K., *Upadłość konsumencka*, w: *Z badań nad prawem i administracją*, red. M. Sadowski, Wrocław 2014 (Acta Erasmiiana, t. VII), s. 241–255.
- Szapak A., *Bezpieczeństwo ludzkie (human security)*, w: *Leksykon bezpieczeństwa – wybrane pojęcia*, red. K. Dziubińska-Wójcik, R. Niedźwiecki, W. Saletra, A. Zagórska, Kielce 2016, s. 53–55.
- Urbanek A., *Współczesny człowiek w przestrzeni bezpieczeństwa. W poszukiwaniu teoretyczności bezpieczeństwa personalnego*, Słupsk 2015.
- Wiszniewska M., Andryszczyk M., Ciekot Z., Maj J., Sęk A., Soroka P., *Wybrane problemy bezpieczeństwa w rejonie suwalskim, Rola i zadania sektora pozamilitarnego*, Warszawa 2020.

Wiśniewski B., Cieślarczyk M., *Współczesne rozumienie bezpieczeństwa*, w: *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, red. B. Wiśniewski, Szcztyno 2011, s. 12–18.

Zapart R., *Konstytucyjne podstawy ograniczenia dostępu do informacji w III RP*, w: *Informacyjny wymiar bezpieczeństwa państw i jednostek*, red. W. Fehler, Siedlce 2021, s. 267–290.

NETOGRAFIA

2024 upadłość konsumencka, https://www.coig.com.pl/2024-upadlosc-konsumentencka_grudzien.php [dostęp: 10.01.2025].

85 procent Polaków twierdzi, że nie ma problemu z płaceniem rachunków. Dane KRD wskazują co innego, 17.10.2024, <https://krd.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe/2024/85-procent-polakow-twierdzi-ze-nie-ma-problemu-z-placeniem-rachunkow-dane-krd-wskazujaco-innego> [dostęp: 27.10.2024].

Edukacja finansowa – zapobieganie nadmiernemu zadłużeniu, <https://www.skcf.pl/twoje-osobiste-finanse/edukacja-finansowa-zapobieganie-nadmiernemu-zadluzeniu/> [dostęp: 15.11.2024].

Jeżewski R., *Kredytoholizm – problem uzależnienia od (zaciągania) kredytów*, 2.03.2022, <https://publicystyka.ngo.pl/kredytoholizm-problem-uzaleznienia-od-zaciagania-kredytow> [dostęp: 15.11.2024].

Pazderski F., *Prawa społeczne i ekonomiczne też się liczą!*, https://www.isp.org.pl/uploads/drive/oldfiles/Program%20Polityki%20Spolecznej/Ekonomia%20spoleczna/Prawa_ekonomiczne-sie_licza-F_Pazderski.pdf [dostęp: 12.01.2025].

Ryzyko pułapki rosnącego zadłużenia. Co trzeba wiedzieć o szybkich pożyczkach, https://zloteszkoly.nbp.pl/images/do_pobrania/Ryzyko_pulapki_rosnacego_zadluzenia.pdf [dostęp: 14.02.2025].

Serafin A., *Zadłużenie Polaków w bankach w 2025 roku. Przedstawiamy statystyki długów polskich kredytobiorców*, 9.07.2024, <https://www.totalmoney.pl/artykuly/zadluzenie-polakow-w-bankach#zadluzenia-polakow-co-pokazuja-statystyki> [dostęp: 15.10.2024].